

13. Бжезинский З. Великая шахматная доска / З. Бжезинский. – М., 2006.
14. Валецкий О. В. Боевые действия в Космете во время агрессии НАТО против Югославии / О. Валецкий // Югославская война [Электронный ресурс]. – Режим доступа: <http://army.armor.kiev.ua/hist/kosovo.shtml>. – Доступ – 01.06.2010 г.
15. Гуськова Е. Ю. Радикализация сецессионистского движения / Е. Ю. Гуськова // Албанское сецессионистское движение в Косове [Электронный ресурс]. – Режим доступа: <http://guskova.ru/w/wars/2003-mar>. Доступ – 05.06.2010 г.
16. Маначинський О. Я. Косово і Метохія: історичні перехрестя / О. Я. Маначинський. – К., 2001.
17. Олбрайт М. Госпожа госсекретарь. Мемуары Мадлен Олбрайт / М. Олбрайт / Пер. с англ. – М., 2004.
18. Олбрайт М. Религия и мировая политика / М. Олбрайт / Пер. с англ. – М., 2007.
19. Чосудовський М. Наркотики та зброя як засіб досягнення геополітичної мети «Великих держав» / М. Чосудовський // Число 15: Югославія. Косово. Європа. – Львів, 1999.
20. Чуксин Н. Я. Косовский полигон / Н. Я. Чуксин. – М., 2003.

УДК 341. 241. 8 (410: 44) «1920»: 622. 323 (5 - 15)

Угода Бертелло-Кедмена і персько-месопотамська нафта (1920)

Ласкавий Дмитро

Ласкавий Дмитро. Угода Бертелло-Кедмена і персько-месопотамська нафта (1920). У статті доведено, що англо-французька нафтова угода 1920 року була результатом їх взаємного компромісу та не виключала участі США в експлуатації нафтових родовищ на Близькому та Середньому Сході. **Ключові слова:** угода, нафта, Великобританія, Франція, США.

Ласкавий Дмитрій. Соглашение Бэртло-Кэдмэна и персидско-месопотамская нефть (1920). В статье доказано, что англо-французское нефтяное соглашение 1920 года было результатом их взаимного компромисса и не исключало участия США в эксплуатации нефтяных месторождений на Ближнем и Среднем Востоке. **Ключевые слова:** соглашение, нефть, Великобритания, Франция, США.

Laskavyi Дмитро. The Berthelot-Cadman Agreement and perso-mesopotamian oil (1920). In article it is proved that the Anglo-French Oil Agreement 1920 was result of their mutual compromise and did not exclude participation of the USA in exploitation of oilfields on Near and Middle East. **Key words:** agreement, oil, Great Britain, France, USA.

Історія міжнародної боротьби за нафту у районі Перської затоки завжди привертала велику увагу дослідників, доволі часто викликаючи на сторінках наукових видань жваві наукові дискусії, диспути. І здається, що на сьогодні вже не може бути теми, яка б не була ними досліджена.

Однак, як з'ясовується, все далеко не так. В історії формування спільної англо-французької нафтової політики щодо Месопотамії, зокрема, після Першої світової війни, ще залишається чимало «білих плям». Вони, з одного боку, буцімто й не псують загальновідомої картини міжнародної боротьби за джерела стратегічної сировини, а з іншого, не дають чіткого уявлення про причини тих чи інших подій, розмиваючи таким чином історичну панораму та приховуючи витoki багатьох актуальних проблем світової політики в районі Перської затоки.

Одною з таких маловідомих сторінок історії формування міжнародної нафтової політики великих держав на Середньому Сході є англо-французька нафтова угода 1920 року, відома ще як угода Бертело-Кедмена. Укладена навесні того року в Сан-Ремо, вона, не дивлячись на свою важливість і значущість, так і не стала предметом окремого дослідження навіть в англійській історіографії, не кажучи вже про будь-яку іншу, у тому числі українську. Хоча цей не дивно, оскільки самому договору, як і конференції країн Антанти, на якій він був укладений, дослідники історії формування нафтової політики Великобританії зокрема та міжнародної боротьби в цілому приділили не так багато уваги, як можна було очікувати.

На одній із сторінок тематичної статті Дж. Гарет Джонса («Корпус крісті колледж» в Кембріджі) «Британський уряд і нафтові компанії 1912–1924: пошук нафтової політики», опублікованій в авторитетному періодичному виданні «Хісторікл джорнал», про названу угоду йдеться лише в одному реченні [4, с. 670]. Автор статті схиляється до думки, що «англо-французька угода 1920 року призвела до зростання ворожості у США та посилення їх вимог щодо запровадження принципу «відкритих дверей» у Месопотамії і, як наслідок, подальшому хаосу у британській нафтовій політиці» [4, с. 670].

Інший представник британської історіографії, відомий дослідник історії Англо-перської нафтової компанії, яка першою світі на початку ХХ століття розпочала промисловий видобуток нафти в районі Перської затоки, Р. Фер'є у першому томі своєї великої та ґрунтовної двотомної праці «Історія «Бритіш петролеум», також відзначився скромністю у

висвітленні даного питання [3]. Торкаючись укладання названої угоди щодо Месопотамії та не вдаючись у її подробиці, він зазначив: «Це був початок політики «відкритих дверей», яка спричинила потік газетних коментарів і дипломатичних депеш та остаточно призвела до участі американців, разом із французами, у Турецькій нафтовій компанії» [3, с. 358]. Отже, Р. Фер'є, як і Дж. Гарет Джонс, вважає угоду Бертело-Кедмена початком політики «відкритих дверей».

Що стосується радянської та сучасної російської історіографії, то Г. Н. Валіахметова, автор порівняно недавно захищеної кандидатської дисертації «Боротьба великих держав і нафтових компаній за іракську нафту (1912–1928 рр.)», у своїй праці доводить зворотнє [1, с. 104-107]. Вона переконана, що «в результаті створення «нафтової Антанти» перед американським нафтовим капіталом були зачинені двері на Близький Схід» [1, с. 106]. Тобто, на відміну від вище названих британських дослідників, які вважають англо-французьку нафтову угоду 1920 року, ще раз повторюємо, початком політики «відкритих дверей», Г. Валіахметова додержується протилежної думки.

Отже, у відомій та далеко не чисельній історіографії є щонайменше два зовсім різних погляди на одну проблему. Розібратися у її суті може допомогти всебічний та глибокий порівняльно-історичний аналіз меморандуму угоди Бертело-Кедмена, опублікованому на офіційному сайті архіву уряду Її Величності, але так і не залучених до наукового обігу [5]. Окрім цього, дуже важливим джерелом для розкриття означеного питання є багатотомне офіційне видання документів з архівів З'єднаного Королівства «Документи про британську зовнішню політику, 1919–1939», здійснене на початку 1950-х років під керівництвом професора нової історії Університету Оксфорда Е. Вудварда [2]. В одинадцятому томі першої серії у четвертому розділі представлені меморандуми двох попередніх англо-французьких нафтових угод: Лонга-Беранже та Грінвуда-Беранже [2, с. 1089-1092, с. 1114-1116].

Таким чином, з огляду на те, що в історіографії відсутнє спеціальне дослідження актуальної проблеми, а існуючі праці суперечать одна одній, мета статті полягає у тому, щоб, спираючись на першоджерела та здобутки попередників, зробити об'єктивний історично-правовий аналіз угоди Бертело-Кедмена у контексті становлення після Першої світової війни нової, Версальсько-Вашингтонської, системи міжнародних відносин.

Важливою складовою розвитку післявоєнної світової політики стало формування англо-французького нафтового альянсу, так званої «нафтової Антанти», метою якої було, об'єднавши зусилля, не тільки позбутися залежності від поставок стратегічної сировини зі США, а й самим опанувати багаті джерела у Месопотамії, не допустивши туди заокеанського суперника. Не вдаючись у подробиці дуже складних і суперечливих англо-французьких перемовин, що тривали з кінця січня і до кінця квітня 1920 року, можна зазначити головне. За змістом вони дуже нагадували переговори, що передували укладанню угоди Лонга-

Беранже від 8 квітня 1919 року та угоди Грінвуда-Беранже від 21 грудня того самого року [2, с. 1089-1092, с. 1114-1116]. Тобто британський уряд уже втретє намагався зберегти за собою якомога більшу частку відновлюваної Турецької нафтової компанії, яка була чи не єдиним легітимним претендентом на Месопотамію й, відповідно, віддати французькому уряду якомога меншу.

І знов Лондон спочатку розраховував зберегти за собою щонайменше 80% акцій та віддати Парижу щонайбільше 20%. Проте, висока вірогідність об'єднання французів з американцями в антибританську нафтову коаліцію змусила Уайтхолл у черговий раз передивитися свої вимоги та зайняти більш компромісну позицію, встановивши співвідношення у розподілі пакету акцій турецької компанії 75% на 25%, що в цілому відповідало інтересам обох країн і фактично повторювало положення попередніх двох угод. Окрім цього, Франція, також вкотре демонструючи бажання дійти згоди з Великобританією та побоюючись, врешті-решт, утрати все, зняла свої претензії на участь у розробці нафти в Персії.

Нарешті, на конференції Верховної ради Антанти у Сан-Ремо (19–26 квітня 1920 року, Італія), присвяченій досягненню домовленостей між-країнами переможницями у Першій світовій війні по ряду питань, що залишилися невирішеними на Паризькій мирній конференції, обидві сторони досягли порозуміння. 24 квітня, таємно від представників інших країн, у першу чергу США, директор департаменту політики та комерції Міністерства зовнішніх справ Франції Філіп Бертело з одного боку та директор Його Величності нафтового департаменту, професор Джон Кедмен з іншого підписали меморандум англо-французької нафтової угоди. Наступного дня меморандум був завірений прем'єр-міністрами Девідом Ллойд Джорджем і Олександром Мілбераном [5].

Документ складався з 18 статей, у яких були викладені найбільш важливі принципи двостороннього співробітництва у нафтовій сфері [5]. У другій статті зазначалося, що узгоджені принципи спільної нафтової політики полягали у «ширшій кооперації та взаємодії в усіх тих країнах, де нафтові інтереси двох націй можуть бути з користю поєднані» [5]. «Цей меморандум стосується наступних держав чи країн: Румунії, Малої Азії, територій пізньої Російської імперії, Галичини, французьких колоній та протекторатів і колоній британської корони», – йшлося у документі [5]. У третій статті окремо зазначалося, що угода може бути розповсюджена на інші країни за взаємною згодою [5].

Згідно до четвертої та п'ятої статей частка кожної сторони у поділі ворожих, тобто німецьких та австро-угорських, концесій у румунських нафтових промислах мала становити 50% [5]. Що стосується «пізньої Російської імперії», то на її теренах англійці та французи домовилися надавати один одному всіляку підтримку та об'єднати зусилля з отримання нафтових концесій на цих територіях [5]. Однак відсутність у третій поспіль угоді конкретних прав і зобов'язань сторін, у тому числі принципу розподілу акцій, який, наприклад, був чітко виписаний щодо Румунії, ясно

вказувала на невпевненість французьких і британських правлячих кіл, принаймні найближчим часом, у світлому майбутньому своїх нафтових підприємств у революцій Росії. Тому шоста стаття угоди щодо російської нафти скоріше нагадувала декларацію намірів на далеке майбутнє.

Проте, ні румунська, ні тим більше примарна російська нафта не були так важливі для Великобританії та Франції, як омріяна месопотамська, вирішенню питань видобутку, поділу та транспортуванню якої й присвячена угода Бертело-Кедмена та меморандум до неї, власне кажучи як і попередні два договори Лонга-Беранже та Грінвуда-Беранже. Причому, якщо в останній угоді з названих із вісімнадцяти статей про месопотамську нафту йшлося у шести, то у досліджуваній уже в семи статтях [2, с. 1114-1116; 5]. Відбулися зміни й у їх змісті.

«Британський уряд, у випадку експлуатації нафтових родовищ у Месопотамії його підприємством, зобов'язується надавати французькому уряду чи уповноваженій ним компанії 25% видобутої месопотамської сирої нафти за ринковими цінами. Якщо розробкою месопотамських надр займатиметься приватна компанія, то британський уряд надасть французькому 25% її акцій за ціною не вище тієї, яку платитимуть будь-які інші учасники. Також зрозуміло, що обговорювана компанія буде знаходитись під постійним британським контролем», – зазначалося у меморандумі Бертело-Кедмена [5]. Отже, Франція, відповідно до сьомої статті, зберегла за собою право на участь у експлуатаційній компанії, щоправда, у випадку, якщо вона буде приватною.

«Узгоджено, що якщо приватна нафтова компанія утвориться як обговорювалося у попередній статті, то уряд Месопотамії та інші зацікавлені представники місцевих, у разі їх бажання, отримують у названій компанії частку у шонайбільше 20% акцій. У такому випадку французькі нададуть одну половину перших 10%, а решту кожний учасник пропорційно до його частки», – наголошувалось у восьмій статті, повністю повторюючи перший пункт додатку до меморандуму угоди Грінвуда-Беранже, але за одним єдиним, але дуже важливим винятком [5; 2, с. 1116].

Якщо у попередніх двох угодах та меморандумах до них головним господарчим суб'єктом у Месопотамії була відновлювана Турецька нафтова компанія, виключно у рамках якої і мали діяти Великобританія та Франція, то у досліджуваних угоді та меморандумі, третіх посліпль, її назва не зустрічається жодного разу. Замість неї з'явилися якась незрозуміла, чи то приватна, чи то державна «нафтова компанія», яка, щоправда, «буде знаходитись під постійним британським контролем». Такою компанією, єдиною в двох обличчях, була лише одна – Англо-перська нафтова компанія, 51% акцій якої належало уряду Великобританії і яка вже мала ще довоєнну концесію на месопотамські родовища поблизу перського кордону.

І з огляду на те, що дев'ята стаття гарантувала Франції «особливі переваги» на придбання 25% об'єму перської нафти, транспортованої компанією по нафтопроводу по її підмандатним територіям до

Середземномор'я, сумніватися в тому, що під туманним поняттям «нафтова компанія» в угоді Бертелло-Кедмена малася на увазі саме англо-перська, не приходиться. У свою чергу Франція, відповідно до умов десятої та одинадцятої статей та логіки самого договору, мала погодитись на будівництво двох трубопроводів та залізниць для транспортування персько-месопотамської нафти до порту чи портів у Східному Середземномор'ї [5]. Однак, оскільки Франція дала свою згоду на їх будівництво ще у попередній угоді Грінвуда-Беранже, а стаття про перську нафту по пільговій ціні для неї з'явилась тільки зараз, то можна з упевненістю стверджувати, що це, як і гарантія на придбання 25% месопотамської, була певна компенсація Парижу за його можливу не участь у безпосередній розробці надр межиріччя Тигру та Єфрату. Їх експлуатацію Великобританія, вже отримавши мандат на Месопотамію, вочевидь збиралась доручити Англо-перській нафтовій компанії.

Що стосується співробітництва між ними в їх колоніях, протекторатах і сферах впливу, то їх умови також обговорювані ще в угоді Грінвуда-Беранже, залишилися без змін: участь Франції, так само, як Великобританії, у будь-якій франко-британській групі, яка діяла на території її імперії дорівнювала 67% [2, с. 1116; 5].

Таким чином, як показав аналіз меморандуму угоди Бертелло-Кедмена, перелік територій, як і умови співпраці в них, за виключенням Месопотамії та Персії, у порівнянні з попередніми двома угодами практично не змінився. І зважаючи на це можна з упевненістю стверджувати, що головним каменем спотикання у формуванні англо-французького нафтового союзу була персько-месопотамська нафта. Великобританія хотіла її всю, а Франція принаймні половину. Та навіть коли Париж уже готовий був обійтись 25%, Лондон все одно вважав таку частку завеликою. Звідси й поява в угодах спочатку 10%, а потім 20% долі уряду Месопотамії, яка майже на половину формувалася за рахунок акцій французької сторони. Однак, Франція, не маюча взагалі жодного відсотку акцій, погодилась на такі умови і довгоочікуваний договір урешті-решт був підписаний.

Що стосується того питання, хто переміг і хто був переможений та чи «зачинила» угода Бертелло-Кедмена або, навпаки, «відкрила двері» перед США на Близький та Середній Схід, то однозначної відповіді нема. З одного боку, нафту Месопотамії поділили між собою Великобританія та Франція і, здавалося, справді усунули США від справ. Проте, з іншого боку, участь третьої сторони в експлуатації родовищ угодою не тільки не заборонялась, а й напроти – передбачалась, і вочевидь проблема полягала лише в ціні питання.

Отже, англо-французька нафтова угода 1920 року була результатом їх взаємного компромісу та не виключала участі США в експлуатації нафтових родовищ на Близькому та Середньому Сході. І те, що невдовзі Сполучені Штати таки долучились до англо-французького тандему,

утворивши велике нафтове тріо, яскраве цьому підтвердження. Однак питання, чому і як це відбулось, є предметом для окремого дослідження.

Література

1. *Валиахметова Г. Л.* Борьба великих держав и нефтяных компаний за иракскую нефть (1912–1928 гг.): дис. ... канд. ист. наук.: 07.00.03 / Г. Валиахметова. – Екатеринбург, 1999.
2. *Documents on British Foreign Policy, 1919–1939* / [Edited by E. Woodward]. – Oxford, 1952. – (I series). Vol. XI.
3. *Ferrier R.* The History of British Petroleum Company / R. Ferrier. – Cambridge, 1982. – Vol. 1.
4. *Gareth Jones G.* The British government and the oil companies 1912–1924: the search for an oil policy / G. Gareth Jones // *The Historical Journal*. – 1977. – Vol. 20, № 3. – P. 647–672.
5. *The Anglo-French Petroleum Agreement and Mesopotamia*. [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://filestore.nationalarchives.gov.uk/pdfs/large/cab-24-108.pdf>. – Доступ 2.03.2010 р.

УДК 327. 8 (410) «1914»: 28 - 768

Методи протидії заклику халіфа до джихаду у Британській імперії в 1914 р.

Щестюк Тетяна

Щестюк Тетяна. Методи протидії заклику халіфа до джихаду в Британській імперії в 1914 р. Стаття присвячена аналізу спільних стратегій, що застосовувались британською владою на різних рівнях для спростування заклику султана до джихаду і забезпечення лояльності мусульманських підданих імперії. Автор вважає, що аналіз британської преси за листопад-грудень 1914 р., перші місяці після вступу Туреччини у Першу світову війну дозволяє краще зрозуміти, як Британія протидіяла загрозі джихаду. У статті розглядаються аргументи, які використовувалися для доказу дружнього ставлення Британії до ісламу, і аргументи, що піддавали сумніву легітимність заклику халіфа до джихаду. **Ключові слова:** Перша світова війна, іслам, Велика Британія, лояльність, халіфат, джихад.